

У НЕМИРНИМ ГОДИНАМА¹

Убрзо по проглашењу за престоницу, 7. маја 1841, Београд се нашао у средишту бурних политичких догађаја који су погађали читаву Кнежевину Србију. Већ у лето 1841. године почеле су прве припреме за преврат у Србији. Цариградска Порта, уверена да се Михаило Обреновић сувише приближио Русији, дала је јасну подршку уставобранитељским првацима у њиховој намери да смене владајући поредак. До одлучујућих догађаја дошло је крајем лета 1842. године. Протерани вођа уставобранитеља Тома Вучић Перишић прешао је из Аустрије у Србију и у околини Крагујевца организовао побуну. Будући да су артиљеријске јединице регуларне војске прешле на његову страну, Вучић је 4. септембра 1842. године² победио део војске који је остао веран кнезу Михаилу. Неколико дана касније кнез је био принуђен да напусти Србију. Убрзо после преврата, Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић организовали су „Привремено правление“ нову владу коју су признали београдски паша и Портин изасланик Шекиб-ефендија. На Народној скупштини, која је 14. септембра 1842. одржана на Врачару, за кнеза Србије изабран је Карађорђевић син Александар.

Новоустостављени поредак убрзо се суочио са бројним противницима. Међу спољнополитичким противницима новог режима истицала се Русија, која је убрзо по преврату почела да пружа подршку смењеној династији Обреновић у покушајима да

---

¹ О развоју Београда постоји неколико незаобилазних збирки извора и бројна литература. Од зборника докумената који су везани за овај период, по своме значају истичу се: *Грађа за историју Београда од 1806. до 1867.* Рајка Веселиновића, књига I, Београд, 1967. и *Уйрава вароши Београда 1820-1912*, Бранка Перуничкића, Београд, 1970 (заснована претежно на грађи из Архива Србије); као и збирке општијег карактера: Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за занаше и еснафе у Србији од другој устанка до еснафске уредбе 1847 године*, Београд, 1925; *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији у досадашњим зборницима нештанских и изданих од 2 фебруара 1835 до 23 октобра 1875 године*, ХХХ, Београд, 1877. Најбоље синтезе које се баве овим периодом историје Београда и Србије од колективних дела су: *Историја српској народа V-I*, Београд, 1981; и *Историја Београда II*, Београд, 1974. Од најновијих дела појединих аутора незаобилазна је синтеза професора Радоса Љушића, *Историја српске државности 2*, Нови Сад, 2001. Од монографија које се баве посебним питањима истичу се *Породица у Србији средином 19. века* Александре Вулегић, Београд, 2002. и *Структура градској становништва Србије средином 19. века*, Бојане Миљковић-Катић, Београд, 2002. Издваја се студија о Београду Бранка Вујовића, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994. Од старијих књига треба поменути *Милош Обреновић и његово доба* Владимира Стојанчевића, Београд, 1990 (друго издање), а од сведочанстава путописаца о Београду четрдесетих година 19. века истичу се *Србија, боравак у Београду 1843-1844*, Е. А. Пејтона, Нови Сад б.г.

² Датуми су дати по новом календару.

се врати на власт. Под притиском Русије, Порта је била приморана да поништи берат којим је признала Александрово устоличење и да присили уставобранитеље да одрже нову скупштину (27. јуна 1843), на којој је потврђен његов избор за кнеза. Поновно турско потврђивање Александровог ступања на престо (септембар 1843) Русија је условила прогонством Томе Вучића Перишића и Аврама Петронијевића из Србије. Годину дана касније двојица уставобранитељских вођа вратили су се у Србију, али као политички противници. Док је Петронијевић остао веран кнезу, Вучић Перишић је у емиграцији постао русофил и врло брзо се разишао са Александром. Сукоби двојице првака уносили су сталну политичку нестабилност.

Другу врсту притисака на уставобранитељски режим чинили су стални покушаји завера и побуна обреновићевске опозиције. Михаило и Милош Обреновић су, сваки са своје стране, покушавали да се врате на власт у Србији. Прве завере откривене су већ у јесен 1842, одмах по успостављању новог режима. Врхунац покушаја да се свргне уставобранитељски режим била је Катанска буна, коју је у околини Шапца, а уз потпору кнеза Михаила, подигао Стојан Јовановић Цукић. Буна је трајала свега неколико дана, али је брзо захватила неколико округа и сведочила о снази присталица свргнуте династије. После угушења буне и обрачуна са њеним вођама, прообреновићевске завере су се проредиле и уставобранитељски режим се окренуо унутрашњим реформама.

Део политичких проблема произлазио је и из нерешених уставних надлежности кнеза и Савета, што је додатно слабило поредак. Због противречности које су постојале у Уставу из 1838. године, кнез се позивао на своје право да поставља министре, што је, на основу неких других тачака Устава, Савет схватао као своје изричито право. Додатни проблеми произлазили су из чињенице да је право тумачења Устава припадало Порти (Устав из 1838. био је, у ствари, Четврти хатишериф који је Порта издала), што је отварало простор за њено мешање у институционалне сукобе у Србији.

Нове политичке изазове донела је револуција која је 1848. године потресла скоро читаву Европу. Револуционарни покрет међу Србима у јужној Угарској довео је уставобранитељски режим пред нова искушења. Русија и Турска захтевале су од власти у Београду неутралност, док су добровољачке чете прелазиле преко Саве желећи да помогну борбу сународника. Био је то и сигнал за свргнуту династију Обреновић да поново покуша да се врати у Србију, што се додатно искомпликовало сврставањем Томе Вучића Перишића уз њене присталице. Власт у Београду поново је била у кризи, што је потврдило и сазивање Петровске скупштине (11. јула 1848), на којој је „вучићевска“ већина поднела низ политичких захтева, у првом реду увођење народне скупштине као сталног органа власти.

Убрзо по одржавању Мајске скупштине у Сремским Карловцима (13-15. мај 1848), уставобранитељски режим донео је одлуку о материјалном помагању српског покрета. Упркос сталним аустријским протестима због прелазака српских добровољаца, та појава била је све масовнија. С друге стране и Порта, која је подржавала Мађаре у њиховој борби против Беча, је тражила од србијанске владе да прекине помоћ Војво-

дини. Влада је, упркос тим захтевима, у децембру 1848. решила да одобри знатну финансијску и војну помоћ.

Међутим, под снажним притисцима ојачале Аустрије и Порте, српска влада била је, у фебруару 1849, приморана да опозове добровољце из Војводине. Мађарске снаге брзо су напредовале кроз Војводину, што је изазвало велики талас српских избеглица које су у пролеће 1849. почеле да прелазе у Србију. Све су то били чиниоци који су, уз сталне спољнополитичке притиске сила протектора и уз непрестано деловање обреновићевске опозиције, слабили власт уставобранитељског режима, што је доприносило неизвесном животу у престоници.

Институције српске државе и Београда наставиле су да се развијају и напредују и поред повећаних спољних и унутрашњих искушења. Прва институционална криза избила је у време смене династија. Већ у време доласка кнеза Михаила на власт Порта је показала да новог српског кнеза не сматра наследним владарем Србије, а када је Александар Карађорђевић у логору устаника предвођених Томом Вучићем Перишићем акламацијом изабран за кнеза Русија је тражила да се овај избор понови. Без обзира на то што је Русија на крају признала новог владара, легитимитет српских владара био је уздрман, а наследно кнежевско достојанство, које је добио већ кнез Милош, враћено је Србима тек после смрти кнеза Михаила.

Потреси који су изазвали династичку смену нису мимоишли ни ниже нивое државне власти. У септембру 1842. године почело је масовно отпуштање „пречанских“ чиновника, за које се сматрало да су присталице Обреновића. У документу из маја 1844. године нова рестриктивна политика према страним држављанима у државној служби оправдана је следећом формулацијом: „Разна политическа обстојателства и чести случаји који су имали погубна следства на Отечество наше, због тога што се у нашој правителственој служби страни поданика налази”. Једна одредба ове „директиве“ имала је, међутим, за добру последицу то да је велики број „пречанских” стручњака био принуђен да затражи српско држављанство, што је их је чвршће интегрисало у структуре нове српске државе, а што се јасно може видети из докумената Управе града. Треба имати у виду да су администрација, интелектуалци и стручњаци у то време чинили изузетно малобројну групу, те је сваки школовани Србин у државној служби био значајан за формирање и јачање српске елите. Примера ради, 1840. године београдско Управитељство је имало управитеља, два члана, привременог секретара, привременог писара, привременог практиканта и пет „кварталника”. У наредним годинама овај број се скоро удвостручио запошљавањем казначеја (благајника), физикуса (лекара), инжењера, терџумана (тумача), оџачара и неколико жандара. Занимљиво је да је знање страних језика било један од конкурсних услова за нека административна места. Малобројност образованог чиновништва утицала је да држава посебно брине о овим људима. Чиновништво је било под строгом државном контролом, која је укљу-

чивала не само политичка опредељења чиновника већ и начин облачења, па чак и уређење канцеларија. Наравно, уз чиновнички положај ишле су и привилегије, међу којима је најзанимљивије то да су, заједно са свештеницима и официрима, били изузети од телесног кажњавања, а у случају смртне казне било је предвиђено да се прво ражалују, па да се тек тада казна изврши. Изузетно велику чиновничку привилегију представљала је и државна пензија, која је такође институционализована у овом периоду.

Нису само Срби „пречани“ и Срби из Турске постајали српски грађани. Пријем у српско поданство тражили су и Пољаци и Мађари избегли од аустријске и руске репресије, па и Немци који су, насупрот ономе што се догађало у каснијим временима, долазили у Србију да траже запослење и бољи живот.

У овом периоду наставило се усложњавање и специјализација државних и градских служби. Још у децембру 1841. године Управитељство вароши Београда одвојило се од Општине и Примирителног суда и почело да ради као градска полицијска власт. Један од главних разлога за раздвајање Управитељства од Општине био је преоптерећени општински буџет, због чега се Управитељство финансиранло из државног буџета. У документима Управе града може се видети структура оновремених прихода и расхода.

Најважнија новооснована институција градске власти у овом периоду био је Суд вароши Београда, који је почео са радом марта 1842. године. И уопште, период 1842-1850. био је доба великог законодавног развоја. Два најважнија симбола законодавних активности тога времена представљају Грађански законик из 1844. године (углавном по аустријском узору) и оснивање Врховног суда 1846. године. Документа показују да је тих година пажња посвећивана и организацији и надлештву појединих судова. На државном нивоу, најважнија установа настала тих година је пошта, која је постављена по тадашњим европским стандардима. Наравно, било је неких проблема око наплате поштарина и такси, али се из докумената види да су они решавани „у ходу“.

Од институција везаних за целу државу, у овом периоду консолидује се и Српска православна црква. Тако је 1842. године регулисан статус свештенства. Када се ради о активностима цркве на нивоу града, најзанимљивија су документа која показују борбу цркве са двоструким изазовом. С једне стране, црква је протестовала код градских власти против секуларизације друштва (на пример, против одржавања позоришних представа у дане великих црквених празника), а с друге, црква се борила против католичког прозелитизма који је, судећи по документима Управе града, доживљаван као велика опасност.

И војска је четрдесетих година 19. века добила ново законодавство. Војна структура и њен статус најпрецизније су дефинисани у „Устроенију гарнизонаог војинства“ (1845). Војска је добила и нову опрему (плаве униформе у „националном духу“). Приликом отпуштања после четворогодишње службе војник је могао да задржи униформу, али без дугмади.

Посебно важан извор којим се може пратити развој институција у овом периоду, јесу петнаестодневни и месечни полицијски извештаји. Они садрже бројне и пре-

цизне податке из историје београдског друштва, виђеног из једног необичног угла, угла криминалаца и маргиналних група. У развоју полиције и казног апарата у овом периоду по први пут у модерној српској држави дошло је и до регресије. Наиме, „Казнителни закон за полицајне преступе“ и Полицијска Уредба из маја 1850. године сузили су права окривљених, а повећали права полиције. По Уставу из 1838. године полиција није смела да задржава ухапшене дуже од 24 часа, нити да самостално суди и пресуђује. Међутим, од маја 1850. добила је право да суди и ислеђује мање спорове, те да држи осумњичене у затвору и до 30 дана. Иако је стари полицајац Алимпић, будући либерални вођа, тврдио да је српска полиција тиме добила права и овлашћења већа него у било којој другој држави у Европи, та строга оцена није била сасвим тачна јер је баш у то време, после слома револуције 1848, у целој Европи, а посебно у Аустрији, наступило време појачане репресије.

Неминовност која прати институције, њихов рад и развој су свакако и злоупотребе, о чему сведоче документа Управе града. Не би помињали злоупотребе везане за корупцију и грубост полицијских власти, које су биле присутне и у претходном периоду, већ би указали на неколико примера које показују „модернизацију“ и на овом пољу, попут одлуке да се на лицитацијама („тендерима“) забрани лично учешће оних чиновника који воде такве лицитације. Међутим, било је и још „модерније“ злоупотребе положаја. Једна од карактеристичнијих било је трошење новца из пупиларних маса (тј. из имовине сирочади остављене на старање суду) и осталих средстава која су била поверена суду. Занимљиво је да су судови у току овог периода почели да таква средства издају под интерес са високом каматом, чиме су на неки начин имали и улогу банкарских институција. Међутим, као што се може видети из документа Управе града, било је и приватног „послуживања“ тим средствима. Тако је неки писар Моја Богдановић, потрошио новац добијен од визирања пасоша. Сасвим у духу каснијих времена, он је само строго укорен.

Упркос оваквим анегдотама, на основу докумената је јасно да је и поред свих тешкоћа, политичких борби и злоупотреба институционални развој Београда и Србије настављен, те да су на крају овог периода градске и државне институције по многим параметрима биле ближе својим хабзбуршким узорима него оријенталним отоманским институцијама, које су у ово време такође покушавале да се европеизирају, али са мање успеха.

Стална политичка нестабилност бојила је живот становника главног града. Вучићева буна, политички преврат и смена династија поново су, као што је то често био случај у историји Београда, довели до тога да су мали, обични људи мењали позиције, губили имовину, били сумњичени као „политички смутљивци“ или принуђени да чине политичке уступке да би могли да задрже своје радње. Чак је одобрење за рад првом београдском апотекару Мати Ивановићу кнез лично условио, прогонством његовог

политички неподобног брата из главног града. У тим политичким врењима, због смене династија, били су погођени и највиши представници претходне власти. Новоуспостављена власт ставила је под секвестар имовину представника бивше владарске породице, па и поништила тестамент којим је Савка Пазарка, богата жена покојног трговца, своју имовину завештала кнегињи Љубици.

Несигурност нове власти огледала се у читавом низу, често и контрадикторних, политичких поступака. Један од најдрастичнијих примера било је увођење смртне казне за политичке преступе, што је требало да спречи прообреновићевске завере и покушаје старе династије и њених присталица да се врате на власт. Међутим, свега два месеца касније иста власт прогласила је општу амнестију политичких затвореника, што се може објаснити њеним покушајима да, услед сопствене несигурности, придобије део политичких противника. Упркос тако различитим методама примењеним ради придобијања политичке подршке власт све до краја 1844. године није успела да умири последице династичке смене. Тада су, на основу одлука преких судова, извршене смртне пресуде над учесницима Катанске буне, што се одразило и на живот у Београду.

Нека документа Управе града указују на још један парадокс који је обележавао свакодневни живот. Институције, а нарочито судови, на почетку уставобранитељске владавине слабо су функционисали и управо је развој судства и чиновништва био један од најпречих задатака новог режима. Међутим, неки грађани су прескакали компликовани и спори институционални пут и покушавали своје личне проблеме да реше директним обраћањем кнезу. Такав је био случај грађанина кога је, због разлика у пореклу, понижавала жена. С друге стране, два документа градске управе показују да се у институције, ипак, веровало. Ради се о жалби која је подигнута против управника града који није уплатио средства у удовички фонд и о случају грађанина који је тужио члана Врховног суда због кобиле. Оба случаја показују да се покретање парница против представника највише власти сматрало легитимним начином одбране сопствених права у оквиру правне државе.

Положај Београда, притиснутог између турске управе и аустријске границе на Сави и Дунаву, и током четрдесетих година 19. века утицао је на свакодневни живот његових грађана. Сукоби са Турцима у граду били су готово свакодневни, што показују бројна документа фонда Управе града Београда. Најчешће су се сводили на уличне туче или сукобе српских или турских пандура са припадницима другог народа. Посебно је занимљив документ који говори о тучи деце код Делијске чесме, у коме се као узрок сукоба наводе „националне разлике“, што је врло рана употреба тог термина.

Сукоби на аустријској граници били су слични као и у претходном периоду. Грађане су највише потресале разне препреке приликом прелажења границе, што је ометало свакодневни живот и привредне токове. Међутим, револуција 1848. године у Хабзбуршкој монархији битно је променила живот престонице као пограничног града. Током 1848. из Београда су у Војводину прелазили добровољци, оружје, финансијска и материјална помоћ, а слом српске побуне у зиму 1849. донео је нове проблеме. Хи-

љаде српских избеглица почеле су да прелазе у Србију и Београд се суочио са новим изазовом пријема и смештаја пребеглих сународника.

У документима Управе града има и оних који се тичу односа Срба и Јевреја. Јевреји су чинили бројну заједницу у тадашњем Београду, српске власти су стално покушавале да спрече даље насељавање Јевреја, посебно оних из Босне.

Процеси покренути протеклих деценија, који су поступним и прорачунатим потезима кнеза Милоша водили освајању простора за све већу политичку аутономност Кнежевине, изграђивање њених првих институција, демографско и привредно уздицање, ушли су почетком четрдесетих година 19. века – услед политичких потреса, које је изазивала борба власти и уставобранитеља, завршених сменом на кнежевском престолу – у нову фазу.

Настављено је заокруживање правног система, чији је врхунац представљало доношење Грађанског законика (1844), састављеног по узору на аустријски грађански законик и прилагођеног српском патријархалном друштву. У привредном погледу овим законом је још једном потврђено укидање отоманског феудалног система (први пут је то било учињено извршним ферманом 1833, а затим Законом о повраћају земаља 1839) и уведен принцип широко схваћеног приватног власништва. Настављено је, такође, и изграђивање судског система. За односе у привреди од посебног значаја било је доношење Уредбе о еснафима 1847. године.

Даљи губитак интересовања за турски новац као платежно средство, подстицан током владавине кнеза Милоша, био је уочљив и у првој деценији уставобранитељске владе. То је било изазвано не само смањењем његове стварне вредности и честим кварењима, већ и све већим везивањем српске привреде за трговину са Аустријом, што је имало за последицу прилив и ширење много пожељнијих, аустријских и других европских монета са стабилнијим курсом.

Употреба монета различитог порекла и вредности представљала је озбиљан проблем, који је држава четрдесетих година 19. века настојала да држи под контролом повременим издавањем званичних „курсних листа“, по којима је новац приман у државну касу. Тако је, на пример, у једној кнежевој Уредби, новембра 1842. године, наведена 31 врста различитих кованица које су се тада, у већем или мањем обиму налазиле у оптицају у Србији. Власти су, такође, будно пратиле и упозоравале на појаву кварења новца и обавештавале о уласку свих уочених сумњивих монета које би се нашле у оптицају.

И у овом периоду велики недостатак капитала и непостојање новчаног завода гушило је сваку озбиљнију намеру за улагање у изградњу већих производних објеката и покретање значајнијих привредних подухвата. Могућност узимања позајмица из државне благајне, уведена 1839. године Уредбом за зајам из правитељствене касеније, тешко да је могла битније да поправи стање. Неколико година касније (1845) један српски савременик, очигледно добро упућен у токове европске либералне привреде, ука-

зао је у *Србским новинама* на „новчану кризу“, на све мањкавости и ограничења српског „новчаног пазара“ и предложио стварање „србске народне банке“, као јединог ефикасног начина за подстицање раста српске привреде. Та идеја је остварена тек тово четири деценије касније.

Стање државних финансија током прве владе Милоша и Михаила брижљиво се поправљало изградњом пореског система и проширивањем списка обавезних давања. То је имало за последицу превођење (никако једноставно и безболно) српског, у огромној већини, сеоског и привредно аутархичног друштва из натуралне у новчану привреду и обезбедило је растући прилив средстава у државну благајну. У периоду од 1843. до 1854, по истраживањима која је још 1901. године објавио Мита Петровић, стање државних финансија било је у приличној мери промењено. Каса уставобранитељског режима је у првих седам „рачунских година“ имала суфицит у висини од 2896661,24 гроша, док је пет следећих година (1848-1854) имала дефицит од 3467633,17 гроша. На основу тога Петровић је закључио да кривицу треба тражити првенствено у политичким променама у земљи, када се после „1842. год. ударило сасвим другим правцем“, па је „...сасвим природно, економно и финансиско стање земље, које стоји у најтешњој вези с политичким стањем, морало ...ударити назад“. Постизање политичког циља уставобранитељи су на неки начин морали да плате и удовољавањем захтевима народа, који су се односили и на враћање неких, за прве владе кнеза Михаила одузетих права (попут права сеоских општина да користе жиропаћ – жировницу, или права на сечу шуме), као и смањењем висине пореза, што се свакако морало неповољно одразити на стање државне касе и државних финансија.

И каса београдске општине осетила је све ове промене, па је Управа вароши била принуђена да тражи позајмице од државе. Опомене државних власти Управи вароши за недовољну ажурност у утврђивању и пописивању тачног броја пореских глава и праћење промена у „пореским тефтерима“, кашњење и неправилности у прикупљању полугодишњег данка (Ђурђевског и Митровског), показују недостатке једног још недовољно изграђеног система и сва његова ограничења.

Велики политички и ратни немири 1848-1849, својим драматичним током и последицама у српским крајевима с обе стране Саве и Дунава, утицале су на привредне прилике у Србији. Приближавање ратних операција до саме границе, уз њено повремено затварање за трговину од стране аустријских власти строга контрола кретања, несигурност и пресецање трговачких путева због војних дејстава, само су неке од невоља које су снашле српске трговце, окренуте пословима са великим тржиштем преко Саве и Дунава. У документима Управе града Београда има и таквих која сведоче о покушајима аустријских власти, да олакшицама привуку српске извознике стоке у тренуцима када је, због револуционарних догађаја у Мађарској и осталим хабзбуршким земљама, било поремећено снабдевање храном царске престонице. Српске власти су, са своје стране, настојале да спрече турску „контрабанду“ преко Дунава и снабдевање мађарских трупа у пограничним банатским местима која су била под њиховом контролом.

После ступања на престо кнеза Александра Карађорђевића, видно је појачан притисак домаћих трговаца и занатлија на власти. Све чешће су упућивани захтеви да се ограничи конкуренција страних и (домаћих) јеврејских занатлија и трговаца, као и увоз јефтиних занатских производа са стране. Тражено је и да се стане на пут трговцима-прекупцима, који су трговали занатским производима, те да се спречи недозвољен рад калфи по селима. Доношење Еснафске уредбе 1847. године представљало је покушај власти да изађе у сусрет захтевима занатлија, слоја који је, уз растуће чиновништво и трговце, био друштвена и политичка основица на коју се наслањао уставобранитељски режим. У доношењу Уредбе важну улогу имали су пројекти које је током претходних година предложила београдска општина. Решења у Уредби означила су увођење нових правила у еснафску организацију и одступање од обичајних регула које су до тада биле основа унутрашњег уређења и деловања еснафских заједница. Овај акт је, такође, поставио многа ограничења за ширење постојеће занатске производње, уводећи додатне тешке услове за пријем нових чланова, погоршавајући положај подмлатка (шегрта и калфи) и, посебно, отежавајући стицање мајсторског звања. Занатска трговина је Уредбом о еснафима у извесној мери била ограничена, док је остала потпуна слобода трговине пољопривредним производима. Ове мере су само донекле могле да успоре и привремено одложе неминовно пропадање све мање конкурентне занатске производње пред налетом увозних индустријских производа и нових технологија.

Један од уступака уставобранитељских власти домаћем трговачком и занатлијском слоју била је посебна уредба, донета 1846. године, којом је Јеврејима, првенствено занатлијама и трговцима, био забрањен сваки даљи боравак у унутрашњости, као и поседовање некретнина. Такође, 1848. власти су донеле одлуку да се чиновницима забрани трговина.

Потреба новог времена, по схватању власти у вароши београдској, било је отварање трговачке школе, „у којој би се младеж за радљивост изображавати могла“, до чега је дошло 1843. године. Она је на почетку имала само једног предавача, Манојла Солара, који је предавао, како се види из списка предмета, „из численице о разбијанију и правилу тројном простом и сложеном“, „из численице о правилу интереса, смесе, антиципације, и правилу верижном“, „трговачко земљоописаније“, књиговодство, „мања сочињенија, за трговце нуждна као сочиненије обвезница“ и „познавање страни код трговаца употребљених речи“.

У расту спољне трговине за владе уставобранитеља неприкосновену улогу имали су и даље београдски трговци, посебно неколицина оних који су у својим рукама концентрисали највећи део привредне моћи, али и велики политички утицај. Кључно место у трговини задржао је бивши ортак кнеза Милоша, моћни капетан Миша Анастасијевић. Он је својим пословним и политичким утицајем створио густу мрежу „клијената“, бројних мањих трговаца, чији је био јемац и који су били више његови дужници него пословни партнери, о чему сведоче и бројна документа сачувана у фонду Управе града.

И неке друге уставобранитељске старешине, пре свега Тома Вучић Перишић, имали су разгранате трговачке и дужничке везе. Аврам Петронијевић био је заслужан за почетке српске индустрије стакла – уложио је новац у прве погоне стакларе у Јагодини и довео стручњаке из Чешке.

Од значајнијих привредних објеката подигнутих четрдесетих година 19. века ваља поменути београдску пивару. Неуморни Атанасије Николић, „началник Полицајно економическог оделенија“, уз подршку министра унутрашњих послова Илије Гарашанина, најзаслужнији је што су у овом периоду учињени први кораци у увођењу савремених пољопривредних метода и у гајењу нових пољопривредних култура. Први кораци у том смеру учињени су у огледној „Правитељственој башти“ у Топчидеру, где су најпре обучавани кажњеници. Николић је „на ползу отечества“ покушао, без неког већег успеха, да покрене и масовније гајење свилене бубе.

Долазак страних стручњака у Србију настављен је у том периоду. Тако је у Београд 1844. године из Прага стигао архитекта Јан (Јован) Неволе, који је за двадесетак година колико је боравио у српској престоници остварио неколико изузетних архитектонских и грађевинских подухвата. По његовом пројекту почетком 60-их година изграђена је зграда на данашњем Студентском тргу, коју је њен инвеститор Миша Анастасијевић касније завештао „своме отечеству“.

Поред оваквих примера, документа сведоче и о проблемима српских власти са неким од придошлица, који су најчешће завршавани протеривањем преко границе. Министарство унутрашњих послова је 1/13. новембра 1846. упутило писмо кнезу Александру, којим је скренута пажња на странце који долазе у Србију, „...Бог зна од куда из света ...дошавши издају се овде за мајсторе, неко време занате раде и после ишту се да у сожителство србско примљени буду“. Министарство је, позивајући се на параграф 44 Грађанског закона о условима пријема у поданство, одредило да убудуће оно буде додељивано само оним странцима „о којима се достаточо уверење набави, каквога су они поведенија били пре и после доласка њиног у Србију... (и) да би и на то пазити ваљало, да ли се дух дошљака са духом србским слаже... Само дакле они дошљаци да се примају ...који ће се са духом народа нашег савршено слагати“.

У годинама које су га приближавале средини 19. века, Београд је, осим политичког, живео и друштвени живот који је у појединим сегментима био у складу са стеченим коначним статусом престонице Србије. Од политике до културе било је нескривених знакова града који је преузео своју нову улогу и који је умео да је понесе, постајући све више репрезент српског друштва и његове културе.

Четрдесетих година у њему су свој живот започели свет позоришта и први облици музичке културе, онакве какву је западноевропски дух познавао и развио. Систем школства се разграђава, унапређује и заокружује од основне школе до Лицеја. Књижевно и песничко стваралаштво добија неопходан почетни национални замаха, а

штампа га употпуњује. Усложњава се друштвена структура, интелигенција постаје бројнија, а њен утицај на јавни живот снажнији и препознатљивији. Уз помоћ државе утиран је пут ка формирању елита, у модерном смислу те речи. Појединци добијају шири простор да се опробају у разним пословима, а индивидуални продор у ономе што је имало обележја или истински било креативно био је мање спутан а тиме и више могућ. Ширило се занимање за садржаје културе и изван уског круга „одабраних“. Град постаје привлачнији не само за људе из унутрашњости већ и за странце, а европске вредности све чешће постају узор. И интересовање за политику добија облик почетних политичких борби младих српских интелектуалаца за остварење оних слобода које су на Западу већ биле освојене.

Ипак се, колико год по свему наведеном тако изгледало, не може говорити о општем духовном и културном полету. Реч је више о једној од значајних, рекло би се ни по чему изузетно великом упамћеној деценији у развоју Београда. Током ње он је уз велике напоре, спотицања, проблеме и ограничења, више снагом појединаца него ли организованом акцијом или вољом државе, градио ка будућности која је све извесније била више грађанска. У том смислу Београд је постајао изразитији центар грађанства и носилац грађанског живота, али још недовољно развијеног и обликованог да би потпуније зрачио не само на српско друштво у целини, већ и на друштвено шаролику београдску средину.

Наравно, од свега овога понечег, само у мањем облику, било је и у претходном раздобљу, али оно што је кључна новина београдског друштва четрдесетих година несумњиво је институционализација културе. Био је то искорак у правцу захтева за вишим културним и уметничким потребама. Испреплетаност политике и културе и условљеност другог првим били су очити на примеру судбине београдског државног професионалног позоришта. Оно је основано, потом се из политичких разлога гаси, а затим поново установљава и опет због политичких догађаја престаје са радом. Најпре је аматерски „Театар на Ђумруку“, захваљујући доласку глумаца из Новог Сада и Загреба, фебруара 1842, прерастао у професионални и као такав деловао до августа исте године, када је његову судбину одредио одлазак глумаца изазван, политичком одлуком уставобранитељске владе да становници Београда са аустријским држављанством напусте град. Обнова позоришног живота у сали првог београдског хотела „Јелен“, са Николом Ђурковићем на челу глумачке трупе из Панчева, уследила је маја 1847. године, али је због револуције 1848. и одласка панчевачких глумаца из Београда и ово позориште, после непуних годину дана (марта 1848), престало да постоји. Тако су почетак и крај деценије у култури Београда обележени позоришним представама које су по свом репертоару, уметничком нивоу, разноврсности, броју, редовности (два пута недељно – четвртком и недељом) и професионалности надмашивале претходне повремене појединачне напоре позоришних посленика. „Театар на Ђумруку“ се београдској позоришној публици представио одигравши 55 позоришних дела у 65 представа, у којима су биле заступљене херојске и грађанске драме, трагедије, комедије и мелодраме,

како домаћих писаца тако и превода драмских дела из европске књижевности. Театар „Код Јелена“ одиграо је 40 страних и 20 домаћих дела у 85 представа, међу којима су се на репертоару налазила и 22 комада „Театра на Ђумруку“. Дела домаћих аутора била су посећенија, што говори да је публику више привлачио национални репертоар јер га је, по писању тадашње штампе осећала као „нешто своје“.

Богатијем позоришном животу доприносила су и музичка дела која су пратила позоришне представе. Са друге стране, за „Театар на Ђумруку“ и касније „Театар код Јелена“ везује се и почетак музичког живота у Београду. Велика заслуга за почетке неговања музичке културе припада Јосифу Шлезингеру и Николи Ђурковићу, творцима музичких дела извођених на позоришним представама, али и иницијаторима одржавања концерата у Београду на којима су наступали страни и домаћи пијанисти, виолинисти, вокални и инструментални ансамбли. У Београду је 1842. године одржан први јавни концерт на којем су изведене вокалне и оркестарске композиције под дириговањем Јосифа Шлезингера. Београђани су 1844. године имали прилику да слушају композиције Моцарта, Росинија и Доницетија захваљујући страном капели барона Хеленбаха, а 1847. да присуствују и концерту вокалног квартета под руководством композитора Ватрослава Лисинског.

Политички немирне године обележене су, са већим или мањим уделом у културно-просветним садржајима, и оснивањем Београдског читалишта (1846), Библиотеке Друштва српске словесности – прве научне библиотеке у Србији (1842), Лекарске библиотеке (1842), библиотеке Лицеја (1844), првог музеја под називом „Музеум Србски“ (1844), прве трговачке школе (1844), прве женске школе (1846), прве Инжењерске школе у рангу факултета (1846) и одобрењем оснивања приватне школе на немачком (1847) и школе на грчком језику (1848). На Лицеју је основано прво ђачко удружење под називом Дружина младежи српске (1847) и објављен алманах Дружине *Невен-Слоје* (1849). Покренут је први књижевни лист у Србији, *Подунавка* (1843), први пројугословенски лист *Бранислав* (1844), а почео је да излази и *Гласник Друштва српске словесности* (1847).

Расло је и интересовање за прошлост и њено поштовање на начин који омогућава стицање и неговање знања. На Лицеју је као посебан предмет уведена Историја Срба (1844), Љубомир Ненадовић је написао први уџбеник српске историје за основне школе (1850), подигнут је први јавни споменик у славу погинулих устаника током ослобађања Београда (1848), Друштво српске словесности објавило је „План како би се могло доћи до новије српске историје“ (1847), а 1849. покренуло је иницијативу да се сви „древни“ предмети који буду пронађени приликом рушења старих зграда или копања земље поднесу на увид.

У урбаној култури, организацији градског живота и здравственој култури трајали су процеси започети у претходној деценији. Од значајнијих подухвата из времена градитељског замаха тридесетих година, завршена је изградња Саборне цркве. О интензитету градње у Београду можда најбоље сведочи чињеница да је уведена пракса да

правитељствени инжењер сваке суботе излази на терен и прегледа која се нова и по чијем плану зграда гради. На празним просторима ницале су приватне куће бољестојехих људи, које су грађене у европском градитељском духу, чиме је турска урбана култура била још више потиснута. Будући да се град ширио и да се у њему повећавао број становника (1846. године имао је 14 170 становника од чега 8 709 мушких и 5 461 женских), градске власти су се у већем обиму суочавале са од раније нерешеним проблемима. Лоше стање калдрме у највећем броју улица („тако је покварена да је за путнике и поглавито за трговину тешко на коњу а још теже и горе на колима пролазити“), мука са снабдевањем водом, нелегално зидање, нечистоћа – били су свакодневна брига.

Иницијатива за нумерисање кућа по „добро устројеном начину“ како би се „домови довели у ред“ покренута 1843. године и постојање Комисије за уредно постројење вароши Београда говоре о напорима власти да живот учине организованијим, у складу са потребама градске администрације и захтевима времена. У том контексту, Београд је пре средине 19. века извршио именовање својих улица. Био је то веома битан наговештај издвајања престонице из просечности градских насеља у Србији и, уједно, саставни део модернизације која га је брже водила путем европске будућности.

Политичка превирања, династичка смена, револуционарни немири у суседству, у великој мери диктирали су живот у Београду током пете деценије 19. века. Нередовне и нестабилне политичке прилике утицале су неповољно на поједине сегменте развоја града, примера ради на градитељску продуктивност (број, архитектонску сложеност и значај подигнутих грађевина) за коју се може рећи да је у периоду четрдесетих година 19. века била видно слабија у односу на претходно, као и на потоње време. Но, општи трендови убрзаног развоја града – који су били јасно уочљиви још од 1815. године, а нарочито изражени крајем тридесетих и почетком четрдесетих година – настављени су и у овом периоду. Почетком пете деценије 19. века Београд је почео све израженије да се шири, настављајући тако тенденцију која се уочавала још крајем тридесетих година да се градски живот све више измести за границе Шанца. На размере ширења града недвосмислено указује чињеница да се у периоду од 1834. до 1846. године број домова (кућа) у Београду више него удвостручио, са 769 на чак 1714, али и идеје и планови о стварању новог (српског) града, на савамалским (врачарским) ливадама и њивама, ослоњеним на Цариградски друм, на пут за Топчидер и на пут за Кумодраж, које су управо на почетку овог периода (1842) преточене у неке од првих регулационих планова које је сачинио „правитељствени инџинир“ Франц Јенке. У то доба (такође 1842. године) наметнуло се као веома важно и питање урбанистичког преуређења дела града који се простирао „од Стамбол капије ка Батал џамији“, тј. простора Теразија и њихове околине. Почело се размишљати и о подизању „пет хвати високе“, према стандардима тога доба монументалне чесме на Теразијама (истина, реализација те, као уосталом и многих других идеја, морала је сачекати нека друга времена).

Друштвени и демографски развој у овом периоду (1842-1850) био је обележен низом важних процеса који су, подједнако колико и политичке промене, одређивали карактер живота у граду. Београд је, генерално од 1815. године, представљао снажно регионално гравитационо средиште које је привлачило велики број досељеника изван тадашњих граница Србије. Истина, у другој половини четрдесетих година 19. века просечна годишња имиграција становништва се, услед политичких потреса и промена, значајно смањила у односу на претходни период (у периоду 1834-1846 – 5,7% годишње, а у периоду 1846-1854 – 1,9% годишње). Досељавање је упркос томе и даље представљало важан друштвени и демографски импулс развоју града, пошто је прилив становништва био једини извор повећања броја житеља у Београду будући да је природно кретање становништва у првој половини 19. века показивало јасне тенденције демографског пада (у апсолутним величинама изражено, број рођених у односу на број умрлих становника Београда 1847. био је мањи за 193, 1848. за 303, 1849. за 502, а само је 1850. био већи за 35, док је након тога поново имао негативан тренд).

Снажни друштвени импулси које је доносило досељавање великог броја пре свега трговаца, занатлија, чиновника, представника слободних професија, као и обичних и нарочито стручних радника – нарушавали су, са друге стране, полну структуру становништва у граду. У овом периоду (или, шире посматрано, периоду 1834-1863) број мушкараца био је знатно већи у односу на број жена – 1846. године у Београду је живело 61,5% мушкараца и 38,5% жена, што је представљало највећи несклад у 19. веку. Тај изражен несклад у полној структури становника Београда представљао је његову важну структуралну карактеристику и као такав неминовно се одражавао на свакодневицу, на породични живот и живот града уопште.

Структура досељеника је, пак, показивала да је највећи број нових житеља града долазио из других европских држава (у апсолутним цифрама изражено 1846. год. – 1271), нешто мањи из других делова Отоманске империје (1197), а најмање из других места Србије (1271). Имиграција је, осим што је доприносила повећању броја становника и нарушавала полну структуру града, доприносила и настављању процеса продора и прихватања европских идеја и навика у животу Београђана, који је, споља посматрано, јасно показивао промене у животу града и еманципацију у односу на турско наслеђе. Те промене су се могле уочити и у архитектури, кроз све израженије укључивање београдске у токове европске архитектуре и напуштање старе балканске профане архитектуре, али и кроз ношњу која је у то доба, иако не нагло и драматично већ пре поступно, све више имала европско обележје. Истина, бар што се ношње тиче, може се поставити чак и граница од које је продор европских утицаја на модне токове у одевању постао знатно уочљивији. То је време после револуције 1848-1849. године. До тада су се, по сведочењу савременика, „европејски носили“ само Аврам Петронијевић, Илија Гарашанин и Лазар Арсенијевић Баталака, а сви остали су углавном носили турско одело. Но, после револуције, када се већи број Срба „из прека“ доселио у Београд, и мода је све више почела да поприма европска обележја.

Између тих процеса – политичких превирања и промена, све уочљивијег ширења града и поступног прихватања европских идеја, утицаја и навика и еманципације од турског наслеђа – одвијао се по малим (али све чешће и већим) кућама, по државним надлештвима, по уским кривудама сокацима – који су се постепено преобраћали у уређене улице – у малим радњама београдских трговаца и занатлија и у 284 (односно после 1848 – 229) београдске механе и кафане свакодневни живот Београђана у току пете деценије 19. века.

Унутрашњи ритам свакодневице у великој мери је зависио од општих процеса и промена. То више него јасно показују документа Управе града Београда.

Власти у граду велику пажњу посвећивале су одржавању јавног реда. Поједине појаве и проблеми су били идентични као и у претходном периоду, што показује да се радило о знатно дужим друштвеним тенденцијама, попут више пута поновљене тежње власти да уклони из града скитнице и беспосличаре (1842, 1843, 1849), да забрани пуштање стоке на улице (1843, 1845), или по ко зна који пут да умоли или примора грађанство да своје емоције и слављеничко расположење не исказује пуцањем из пушака за време Божића и других празника (1842, 1843, 1848). Неке појаве које су у претходном периоду биле израженије, попут више пута поновљених наредби и апела да се ноћу може кретати само са фењером, у овом периоду су биле нешто ређе (1844), што може указати да је ноћно кретање са фењером било друштвено прихваћеније. Осим тога, документа показују да су градске власти у овом периоду као важна питања свакодневице и одржавања јавног реда третирале и проблеме бацања и одлагања ђубрета (1845, 1847), заштите од пожара (1842, 1849), или чишћења траве испред кућа и по сокацима (1850). У документима овог времена појавио се и један специфичан проблем, који би се могао сврстати у прве покушаје регулација „саобраћаја“ у главном граду. Реч је о Публикацији од 5/17. јуна 1850. године, којом се даје на знање „да слуге меандијске, кочијаши, сеизи и сви прочи, који коње на Сави или Дунаву или буди ком другом месту иду поити, не смеду, нити идући на појилиште, нити отуд враћајући се, коње по сокацима и чаршијама трчати нити проћи“, због тога што се „проистичући отуда несрећни случаји догодити могу“. Ових година градске власти суочавале су се и са нешто комплекснијим проблемима, попут отпуста из службе пандура који је нарушавао „слободе отмени лица“, која су гледала луткарску представу, тј. Карађоза (1847), или са увредама и псовкама изреченим на јавним местима (1847, 1848), којим је вређан тада владајући морал. Старање власти о заштити морала јасно се одразило у уредби о строгом кажњавању свих који псују свештенике, веру, крст и пост (1848).

Чињеница да је Београд постао престони град кнежевине, њен најважнији административни али и највећи и најбитнији трговачки и транзитни центар, неминовно се одражавала на свакодневни живот, што показује низ докумената. То је посебно уочљиво када је реч о новим (државним) празницима, који су у овом периоду почели да се прослављају у граду. Радило се о празновању кнежеве славе Св. Андреја Првозваног (1844, 1848, 1849), током које се пуцало из прангија и топова (што је понекад доводи-

ло до недаћа, попут пуцања прозора на Врачару), а град био осветљен ноћу. Прослављао се и рођендан кнеза Александра, 29. септембра / 11. октобра (1844).

На ширење европских утицаја и продор европских навика у свакодневицу указује и нова забава која се Београђанима нудила тих година – „швимшул“, тј. школа пливања Алберта Драгонера и отварање првог пливалишта на Сави „више градског ђубрета“, да не би „лађама трговачким на сметњи било“ (1847). Но да се није радило у потпуности о новој забави, већ само о новој грађанској форми старих навика, указује и намера Управе града да на обалама Саве и Дунава „на јавним местима“, испред Ђумрукане или испред приватних кућа, забрани „свакоме купати се и то нипошто наги голи но у гаћама“ (1844), тј. да заштити јавни морал и очува јавни ред. Иначе, друге забаве оновременог варошког становништва, попут балова, све више су излазиле из поља интересовања власти и прелазиле у сферу уобичајених, свакодневних друштвених (или приватних) појава. Балови су интересовали градске власти само у мери у којој су приходи од њихове организације попуњавали болнички и сиротињски фонд (1850).

Друге врсте свакодневне забаве онога времена, махом су биле везане за механе и кафане. Власти су, као и у претходном периоду, покушавале да регулишу рад кафана, дозволивши њихов рад лети до 23 а зими до 22 часа (1845), а трудиле су се и, да забране једну од тадашњих омиљених кафанских забава, картање, посебно га кажњавајући уколико се коцкало за новац. Овом пороку су, према расположивим документима, били склони и обични грађани и представници власти, чиновници попут Глише Зубана или пандури (1845, 1846, 1847, 1848, 1850).

Коцка, која је, чини се, била стални пратилац кафанског живота и релативно раширена у тадашњем Београду (упркос напорима власти да се, као и у претходном периоду, заједно са проституцијом забрани – 1850), представљала је најблажи вид много ширег проблема везаног за маргинална понашања, за криминал, крађе, фалсификовање новца, трговину људима, проституцију и сл. Власти у граду, али уопште и власти у кнежевини, трудиле су се да држе под контролом, па и да појединим законским мерама искорене неке од видова маргиналних понашања. Тих година (почев од 1847) био је на снази драконски закон којим је за крађу била прописана смртна казна. По том закону је, примера ради, Ђорђе Јовановић, бећар из Босне, у септембру 1847. због више поновљених крађа осуђен „да се из пушака убије и тело његово на точак баци, гди до иструленија да остане“. Но, упркос томе, крађе нису престајале те су се власти одлучиле да поново јавно обнародују Закон о строгом кажњавању лопова (1848), али и да га претходно допуне објашњењима како поступати у случају када су за крађу оптужена малолетна деца или женска лица (1847). Због политичких превирања у то доба, власти су сматрале за потребно да донесу упутство за разликовање криминалних од политичких преступа, као и њихово разликовање од обичних, прекршајних преступа (1845). У исто време донета је одлука о замењивању, у неким случајевима, телесне казне новчаном (1845).

Да би се догађаји у граду држали под контролом, власти су увеле у праксу петнаестодневне извештаје о стању у вароши, са прегледом криминалних дела, несрећних

случајева, али и других догађаја у граду. И поред драконских закона и повећаног надзора, маргинална понашања је било готово немогуће искоренити. Списак криваца којима је 1850. године суђено у варошком суду показује да је највећи број прекршаја био и даље везан за крађе (18) и проституцију (5), док су појединци одговарали за преваре, лажно сведочење, туче и насиље. И у овом периоду било је случајева растурања фалсификованог новца, као и „контрабанде“, тј. шверца. Документа о продаји заплених шверцованих ствари на јавној лицитацији показују да је и тада за шверц, поред осталих артикала, нарочито уносан био дуван. Било је чак и бизарних крађа, попут крађе греда са општенародне ћуприје у Макишу, коју су извели „Тоша Ђумрукција и Јован меанција“ (1845).

Нова врста криминалних активности, које нису биле регистроване од стране власти у претходном периоду, била је трговина «белим робљем», девојкама из Аустрије које су продаване у Турској, у Видину (1845, 1846). Проституција је у овом периоду била под надзором варошких власти али је њено евидентирање, санкционисање и сузбијање у већој мери но у претходном раздобљу било у надлежности Конзисторије. Ипак, у овом периоду се истиче занимљив покушај власти да се проституција сузбије путем запошљавања проститутки у «часна занимања» или њиховим протеривањем (у случају страних држављанки) из града или из земље (1845). Но и поред тога, крађа и проституција су остали главни проблеми са којима су се сусретале оновремене власти.

У овом периоду власти су се веома озбиљно позабавиле једним специфичним видом маргиналних друштвених понашања – просјачењем. У претходном раздобљу овај проблем је решаван тако што су издаване специјалне дозволе за прошњу. Али нове власти, посебно под утицајем чиновника и лекара који су пристигли у Србију из Аустрије, др Јована Стејића, Јована Стерије Поповића и др Емериха Линденмајера, почеле су просјачење да третирају као знатно шири друштвени проблем, који проистиче из социјалне неједнакости, све уочљивије у граду који се убрзано развијао. Да би са овим проблемом изашле на крај, власти су почетком 1846. евидентирале сва лица која су се бавила прошњом, али и она која због болести или из других разлога нису била у стању да се сама издржавају и основале су сиротињски фонд из кога су ови људи помагани. Фонд је у великој мери помогао сиромашним Београђанима, али је и допринео да се знатно смањи просјачење у граду.

Све веће интересовање градских власти за политичка питања полако је „гурало“ у други план проблеме приватности. Породични односи су у овом периоду пролазили кроз фазу даље еманципације. Проширена породична структура је све више била у повлачењу, а традиционална задруга је у великој мери била замењена инокосном породицом. У вези са тим променама донето је неколико законских аката који су санкционисали постојеће стање, попут одлуке да се о подели великих породица обавезно и прецизно обавештава Министарство финансија (1846), које је тиме добијало више нових пореских обвезника, али и додатног тумачења закона о наслеђивању када се радило о праву на наследство женске деце која су живела у задрузи (1847). Све уочљивију,

иако још увек прилично „стидљиву“ еманципацију женске улоге у друштву, са друге стране, показује низ докумената о тужбама жена против мужева који су их злостављали (1848, 1849) или о одузимању дела имовине у корист разведене супруге (1847), а нарочито одлука да се ограничи свота која је тражена од родитеља невесте приликом ступања у брак на максимално 25 гроша (1848).

Утицај „странаца“ на побољшање свакодневног живота у граду био је несумњив и уочљив и у сегменту здравственог просвећивања и регулисања санитарних прилика. Посебно је значајан допринос тројице лекара који су дошли у Србију крајем тридесетих година, др Јована Стејића (Србин из Арада), др Карла Белонија (Словак из Аустрије) и др Емериха Линденмајера (Немац из Баната). Они су се борили са различитим епидемијама, нарочито епидемијом великих богиња (1843), срдобоље (1844) и „ладне грознице“ (1848), али и са надрилекарством (1845). Велику улогу имали су, пре свега др Линденмајер, и у санитарном просвећивању, доношењем закона о употреби гардеробе и ствари умрлих, посебно оних који су умрли од заразних болести (1845). Њиховом заслугом уведена је и пракса редовних, полумесечних, месечних и годишњих извештаја о здравственом стању грађанства, које су варошки физикуси достављали Управи града. На основу тих извештаја данас је могуће стећи потпунији увид у болести од којих су тих година боловали Београђани – најчешће су то биле сезонске болести (различите упале и назеби, грознице, температуре и кашаљ), била је раширена и реума, а код деце су се, осим карактеристичних дечјих болести попут богиња, појављивале и глисте, а било је и случајева шуге. Међутим, обољевало се и од тежих болести, попут лудила, парализе руку и ногу и др.

Најзад, приватност је у још једном сегменту, оном који означава и симболички и антрополошки крај човековог живота и његово последње интимно преживљавање – у сегменту смрти – улазила у поље интересовања власти. Власти су регулисале питања везана за наплату трошкова за сахрану, одређивале су висину таксе за црквену звоњаву приликом спровода мртваца и таксе за свеће. Тих година се, како показују документа Управе града, умирало на различите начине – самоубиством, од заразних болести, од алкохолизма, „гушобоље“, бичевања, због закаснелих интервенција лекара. Тих година умрли су и кнежевић Светозар А. Карађорђевић, и Јоаким Вујић и Сима Милутиновић Сарајлија (1847), о чему су власти биле обавештене у петнаестодневним извештајима Управе града. О њиховој смрти извештавало се на следећи начин: „Књажевић сербскиј Светозар А. Карађорђевић 5. т.м. [марта]³ представио се је у вечност, 7 ист. [марта] спроведено је тело његово у Саборну цркву ... и сутрадан 8. ист. м. [марта] одпратио је мртво тело његово Светли књаз наш са свитом својом у Тополу и тамо сарањено (...) Познатиј сербскиј литератор г. Јоаким Вујић, престабио се је у вечност овде 8. [новембра] у 9 ч. је сарањен на обштем гробљу (...) Г. Сима Милутиновић, бив-

³ Датуми су по старом календару

шиј секретар в.славног Попечитељства просвештенија и у роду србском многопрослављениј муж, преставио се је у вечност 30. о.м. [децембра] у овој вароши“.

Лапидарни стил којом је описана смрт једног кнежевића и два великана српске књижевности и културе показује да је тих година чиновнички дух у великој мери продро у апарат власти престонице. Држава се развијала, а њен престони град у сваком погледу напредовао, упркос бурним политичким и друштвеним потресима и променама које су га тих немирних година погађале. Но упркос политичкој нестабилности и променама, друштвени процеси започети тих година или у епохи која им је претходила нису могли бити заустављени. Београд се постепено, али неповратно, еманциповао од отоманског наслеђа и постајао европска престоница у пуном значењу те речи.

*Предрај Ј. Марковић
Дубравка Стојановић
Милан Ристићовић
Мирослав Перишић
Мирослав Јовановић*